

Riksintresse för kulturmiljövården

Ringsö - Hartsö m.fl (D54)

Sävö sund, foto KBT

KUNSKAPSUNDERLAG

Vården

Kunskapsvärde

Kuströsen från bronsålder visar på kustområdenas betydelse och farleder redan tidigt under förhistorien. I området finns flera tomtningar och fiskelägen med lämningar som berättar om livsbetingelser och fisket under medeltid och historisk tid. Fiskelägen och tomtningar utgör fornlämningar med stora dokumentationssvärden. Arkeologiska undersökningar vid Enskär har lyft fram en kapellgrund från ca 1400 samt bebyggelse från 1500-1600-talen. Ett antal kända vrak av olika ålder utgör viktiga informationskällor om äldre tiders båtbyggande och sjöfart, troligen från medeltid till nyare tid. Vraken är fornlämningar. Vid sidan om vraken finns flera förlisningsplatser med berättelser knutna till platserna. Vid Sävösund finns rester efter två försvarsanläggningar från 1600-talet.

Tillsammans med kända medeltida segelleder, enligt kung Valdemars jordebok, visar lämningarna och platserna på områdets betydelse för sjöfart och fiske under medeltid och historisk tid.

Området berättar om de små skärgårdsjordbrukens villkor och framväxt under fastlandets gods. De har bedrivit ett småskaligt jordbruk på marginalen kompletterat med fiske för husbehov. Miljön visar tydligt hur bebyggelsen placerats i skyddade dalgångar och sluttningar samt hur odlingsmarken organiserats med anpassning till miljöns mycket speciella förutsättningar. Ringsö är den enda byn i området, i övrigt består bebyggelsen av torp och ensamgårdar med i många fall välbevarade, byggnadshistoriskt värdefulla, byggnader omgivna av småbruten odlingsmark och hagmark. Inägomarken har bevarat sin ålderdomliga karaktär med bevarade formelement som diken och odlingsrösen m.m. Markerna är hävdade och illustrerar äldre tiders jordbruksverksamhet. Bebyggelsen är historiskt intressant och berättar om skärgårdens bebyggelsestruktur och karaktär och omfattar en rad byggnader från parstugor och enkelstugor från 1700-talet till knuttimrade ekonomibygnader och sjöbodars av ålderdomlig karaktär.

Vid sidan om jordbruk och fiske har lotsverksamheten präglat livet på flera av gårdarna i området. Berättelser och lämningar knutna till lotsverksamheten är en viktig del av områdets kulturhistoriska tradition.

Upplevelsevärde

I området är det möjligt att uppleva autentiska små skärgårdshemman med välbevarade bebyggelsemiljöer från 1700-talet till tidigt 1900-tal. Bebyggelsen visar på ett pedagogiskt sätt hur äldre tiders bostäder kunde se ut i skärgården. Området har bevarat sin genuina prägel tack vare att avstyckningar och fritidshus inte tillkommit under 1900-talet. I stort sett all bebyggelse i området kan knytas till de små skärgårdsjordbruken och har miljöskapande betydelse. Miljön som helhet har stora pedagogiska kvalitéer och förmedlar ett jordbrukslandskap med karaktär från 1800-talet och föregående sekler. Jordbruksmark hålls öppen genom betesdjur.

De övergivna fiskelägena och tomtningarna kan vara svåra att se men i de fall de inte är överväxta och lämningarna är tydliga så utgör de mycket fantasieggande platser som påminner om en sedan länge svunnen tid.

Området som helhet har stora naturvärden och utgör ett skyltat naturreservat. Landskapsbilden, med hävdade jordbruksmarker, ålderdomlig bebyggelse och skärgård med bryggor och sjöbodrar har mycket höga kvaliteter och stora skönhetsvärden. Det hävdade landskapet är bärande för upplevelsen och förståelsen av miljön.

Bruksvärde

Det ålderdomliga jordbrukslandskapet nyttjas som betesmark. Bebyggelsen fungerar dels som året runt bostäder dels som sommarbostäder. På Sävö drivs ett vandrarhem som är öppet året runt. Vid Hummelvik på Ringsö finns turridding på islandshästar. Vid Ringsö finns ett gårdsmuseum uppbyggt av Evert Pettersson. Området har stor attraktionskraft för båtliv och som friluftsområde. Området utgör naturreservat.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Det hävdade landskapet är bärande för upplevelsen och förståelsen av miljön. Miljöerna med deras autentiska prägel och många kulturhistoriska komponenter ska vårdas och vidmakthållas. Den öppna, småskaliga odlingsmarken med äldre formelement ska fortsätta att hävdas.

Det äldre byggnadsbeståndets struktur och karaktär med för skärgården specialiserade funktioner ska bevaras. Byggnader med kulturhistoriska kvaliteter ska underhållas.

Området ska fortsätta att vara en tillgänglig och attraktiv miljö för boende och för friluftsliv.

Fornlämningarna såsom gravar, fiskelägen och tomtningar ska kunna upplevas och förstås även i fortsättningen. Vrak (utgör fornlämningar) och platser för förlisningar med tillhörande berättelser ska bevaras.

Det innebär att:

- De kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöerna ska inte rivras eller förändras på ett sådant sätt att deras karaktär går förlorad. De ska underhållas med varsamhet.
- Ängs- och hagmarker samt åker ska fortsätta att hållas öppna. De ska inte exploateras för bebyggelse eller planteras med sådan gröda att de öppna utblickarna försvinner.
- Bebyggelse nyttjas och underhålls på antikvariskt anpassat vis. Vid behov av kompletterande bebyggelse ska den anpassas till ursprunglig bebyggelse, och placeras i sådana lägen att landskapsbilden inte påverkas negativt.
- För friluftslivet är det viktigt att informera om områdets historia och lämningar.
- Fornlämningar ska bevaras i enlighet med KML. Platser för vrak och förlisningar får inte skadas av båtlivet.

Beskrivning

Naturgeografi

Rik skärgård bestående av ett tiotal större öar och mer än hundratalet mindre öar. Till det kommer en rad kobbar och skär. Skärgården och framförallt de större öarna präglas av nordväst- sydostgående sprickdalar med berg och trånga sänkor med lerjordar eller lätta jordar.

Dagens landskapsbild

Skärgårdsmiljö med stor variation från stora öar med jordbruk i form av skärgårdshemman med åker och äng omgivna av skogsmark till små nakna kobbar i det yttre havsbandet. Det småskaliga jordbruket har till stora delar bevarat sin karaktär och präglas av betesdrift med stor betydelse för landskapsbilden. Om rådet är naturskönt med stora skönhetsvärden.

Dagens brukande

Jordbruk på Ringsö, Hartsö och Långö, rikligt nyttjat för friluftsliv och båtliv. Området utgör naturreservat tillgängliggjort genom skyltning. Vid Sävö finns ett vandrarhem. På Ringsö, vid Hummelvik bedrivs turridning på islandshästar.

Dagens bebyggelsestruktur

Sedan medeltid har skärgården varit uppdelad på olika gods och saknat självägande bönder och fiskare. Öarna har istället dominerats av torpare och arrendebönder. Fisket har varit knutit till jordägandet med det tillägget att stadens borgare har haft rätt till vissa fiskeplatser. Fiskelägen av västsvensk typ saknas därför i området. Fisket bedrevs av godsens anställda fiskare och för torparnas och arrendeböndernas husbehov.

Ägostrukturen har medfört att området bestått av små torp och arrendegårdar med sjöbodar och båthus nära vattnet. På häradskartan från sekelskiftet 1800/1900 finns förutom de små gårdarna något båtsmanstorp och flera backstugor.

Krampö

Krampö har varit självägd sedan mitten av 1800-talet och består av två gårdar som slagits samman. Manhuset är uppfört 1911 och ovanligt stort för att vara i skärgårdsområdet, det kallas i folkmun för "Skrythuset". Till gården hör några ekonomibyggnader från tidigt 1900-tal samt några sjöbodar. Nära bryggan finns flera bostadshus, bl.a. några äldre enkelstugor.

Ringsö

Ringsö by om två gårdar, belagda sedan 1509, består av ett femtontal byggnader på två gårdstun omgivna av berghällar. Vid Västergården finns två mycket fina och ålderdomliga enkelstugor och en bod, vid Östergården en parstuga. En av Västergårdens enkelstugor är idag gårdsmuseum, uppordnat av arrendatorn Evert Pettersson. I detta hus finns en stor och välbevarad bakugn, som lär vara den enda i sitt slag som finns kvar i området (uppgiftslämnare Evert Pettersson). Till miljön hör ekonomibyggnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Norr om byn ligger en tidstypisk undantagsstuga från sekelskiftet 1800/1900. Husen är rödfärgade, bostadshusen timrade och logarna lagda i skiftesverk. Sjöbodarna och båthusen ligger på öns östra sida vid Österboda. Bebyggelsen ligger fint i terrängen och är väl sammanhållen.

Hartsö

De tidigare tre lotshemmanen på Hartsö är sammanslagna till en gård. Manbyggnaden är en förhöjd parstuga från 1700-talet, samt två äldre bostadshus. Vid sidan om en ny ladugård är ekonomibyggnaderna uppförda under 1800-talet i liggtimmer eller skiftesverk. Väster om gården ligger "Abrahamsgården" ett tidigare lotshemman med en parstuga från 1700-talet. Till miljön hör en faluröd villa från sent 1900-tal, uppförd för nuvarande arrendator samt några bodar och båthus. På Hartsö förefaller man ha täckdiket i större grad än på de övriga öarna. Därav är åkermarken samlad i något större stycken i jämförelse med Ringsö och Lacka.

Sävö

På Sävö ligger Sävösunds lotsstation och Sävösunds krog. Sävösunds krog uppfördes troligen under 1700-talet. Krogstugan är sammanbyggd med en ekonomibyggd, ombyggd till bostad. Invid krogen finns en timrad dubbelbod i två våningar. Husen är rödfärgade. Lotsstationen består av två tvåfamiljshus, brygghus och fyra längor. Till miljön en vaktstuga på berget, ytterligare några bostadshus uppförda i slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal och en handelsbod. Norr om lotsstugorna, som idag är vandrarhem ligger Sävö gård, som varit lotshemmanen. Sävö gård är en ålderdomlig gårdsbildning i fyrkant med ett skyddande berg på ena sidan. Det äldsta huset är från tidigt 1800-tal, övriga byggnader har tillkommit under loppet av 1800-talet. Vid sidan om mangården med bodlänga finns en stor ladugård från 1900-talet där Nyköpings kommun idag driver "Naturskola".

Långö

På andra sidan av Sävösund ligger en ålderdomlig gårdsbebyggelse, Sävösundets gård. Gården består av två vinkelställda parstugor och en intilliggande bod, alla med mycket ålderdomlig karaktär. Vid sidan om gården finns några villor från tidigt 1900-tal. Långö gård omfattar en mangård som ursprungligen var en 1700-tals parstuga, som förlängts. Ekonomibyggnaderna är från 1900-talet. Väster om gården ligger en f.d. skola, uppförd 1912 som ersättning för den skola som tidigare fanns på Lindholmen.

Lacka

Längst ut mot öster i ögruppen ligger Lacka med Lacka gård. Gården ligger indraget från havet i ett skyddat läge i en trång dalgång. Bostadshuset är en tillbyggd parstuga omgiven av en drängstuga och några ekonomibyggnader, varav ladugården troligen hör till 1900-talet. På ett berg nära bryggan ligger Lacka utsiktstorn, ett litet trätorntak med toppigt tak från vilket man har vid utsikt över den yttre skärgårdens kobbar. Sommarvillan på öns nordvästra spets uppfördes på 1920-30-talen av öns ägare.

Historiska skikt

Förhistorisk tid

Delar av de större öarna blev torrlagda redan före år 0. I de norra delarna av området finns några enstaka gravar, i form av stensättningar och rösen som kan betraktas som "kuströsen" med en tydlig koppling till vattenfårleder. När de anlades har de haft ett framträdande läge långt ut i det yttersta havsbandet. De visar på områdets betydelse redan under förhistorisk tid.

Medeltid

Valdemar Sejrs jordebok från 1200-talet beskriver den inre segelleden via Stendörren och Sävösundet samt den yttre som gick förbi Ålö mellan Ringsö och Hartsö vidare till Lacka. Ringsö by, med två gårdar, är känd sedan 1509 genom Bo Jonsson Grips jordebok.

På de yttre öarna, Lacka, Enskär och södra Hartsö finns det rester efter äldre fiskelägen med rester av hamnar, gistgårdar, båtlänningar och en rad husgrunder. Arkeologiska undersökningar under 2000-talet på Enskär av några hustomter har givit dateringar till 1500- och 1600-talen. Undersökningen av en husgrund som tolkats som kapell har gett en datering till ca 1350-1400. Ansvariga för undersökningen, Peter Norman och Johan Rönby vid Södertörns högskola håller för troligt att det faktiskt handlar om ett kapell. Ett medeltida kapell i denna miljö är av stort intresse. På Hamnskär finns det rester av en hamn med kanal, hamnbassäng och husgrunder. I området finns det även tomtningar som ofta sätts i samband med sillfiskeperioder under medeltid. Dessa fiskelägen kan vara av olika ålder, från såväl medeltid som 1500-1700-talen. Tillsammans med de kända medeltida segellederna visar de på områdets nyttjande och betydelse under historisk tid. Fiskelägen och tomtningar utgör fornlämningar.

Nyare tid/ efterreformatörisk tid

På 1600-talet uppfördes försvarsskansar på båda sidor om Sävösundet, den på Långö var en stjärnskans. Krogen vid Sävösund är känd sedan 1600-talet. Viktigaste lotsplatserna låg vid Sävösundet, Hartsö och vid Oxelösund i söder. På Hartsö fanns tre lotshemman fram till 1800-talets slut. Åren 1867-78 uppfördes lotsbyn på Sävö, dit lotsarna flyttade från gårdarna på Sävö, Långö och Ringsö. Lotsstationen på Sävö upphörde 1967.

Öarna har tillhört godsens på fastlandet. Utöver Ringsö by om två gårdar fanns det flera backstugor, torp och arrendegårdar på öarna under 1800-talet varav merparten finns kvar idag. En del bebyggelse har försvunnit medan det tillkommit något torp och några få fritidshus under 1900-talet.

I området finns en rad kända platser för vrak och olika förlisningar. Till förlisningsplatserna finns det i regel väl dokumenterade historier om det förlista fartyget och själva händelseförloppet. Det handlar i regel om händelser som utspelat sig under 1800- och 1900-talet. Vraken är fornlämningar och omfattar såväl rester av äldre okända båtar som kända fartyg från de senare århundradena.

Värdetext 1987

Ringsö - Hartsö m.m: Skärgårdsöområde som sedan medeltiden haft betydelse för sjöfart och kustförsvar och med ännu fungerande skärgårds- och fiskehemman. Sävö lots-station från 1876, Sävösundet och Långå gårdar med f.d. krog och skola. Hartsö lotshemman m.m. Ringsö by och sjöbodas.

Historiska näringar

Jordbruk och fiske för husbehov, godsens hade anställda fiskare.

Kommunikation

Valdemar Sejrs jordebok från 1200-talet beskriver medeltidens viktigaste segelleder utmed Östersjökusten. Här ingår den inre segelleden via Stendörren och Sävösundet samt den yttre förbi Ålö mellan Ringsö och Hartsö vidare till Lacka.

Från Sävösund till Långö gård går en äldre välbevarad, terränganpassad bruksväg, med delvis stensatt vägbank. Vid Ringsö finns såväl sommarhamn samt en vinterhamn i öster.

Samhällsfunktioner

Lotsstation

Makt

Marken har ägts av adeln

Vems landskap

Arrendeböndernas och torparnas

Visuella/ historiska samband

Gårdarna ligger i mycket skyddade lägen i dalgångar på de större öarna, med sjöbodas och båthus nere vid vattnet. Merparten av gårdarna har troligen kontinuitet tillbaks till minst 1600-tal.

Koppling till naturgeografi

Gårdarna har placerats i skydd, undan de mest utsatta platserna.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Ringsö - Hartsö m.fl (D54)

Socken: Bälunge socken

Kommun: Nyköpings kommun

Karaktärstyp: Skärgårdsmiljö

Karaktärsord: Kuströse, övergivna fiskelägen, skärgårds – och fiskehamn, lotsstation, krog, sjöbodar, traditionell bebyggelse.

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB

Riksintresseområde för naturvården, 3 kap.6§MB - SÖ kust o skärgård

RI Fril 3 kap. 6 § MB - Södermanlands kust och skärgård

RI Rörl Fril 4 kap. 2 § MB - Kustområdet och skärgården

Natura 2000 (4 kap 8§MB) - Stendörren, Skärgårdsreservaten

Naturresevat - Ringsö-Hartsö-Långö

PBL 8 kap. §13, 14, 17 – skydd för bebyggelse och bebyggelselägen.

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

Riksintressets gräns omfattar samtliga delar inom den sammanhängande arkipelagen, från medeltida segelled, vrak, tomtningar, övergivna fiskelägen till den hävdade jordbruksmarken. Riksintressets höga värden ligger framförallt i helhetsmiljön, med de många kvarvarande gårdarna med sin omgivande ännu hävdade odlingsmark.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Förhistorisk tid	Enstaka stensättning/röse i norr				Stensättning på Ringsö Röse på Hjälmgarnsö
Medeltid	Fiskelägen, tomtningar		Kung Valdemars segelled, en inre och en yttre		Fiskelägen och tomtningar, bl.a. på Enskär och Lacka
1500-1600-talen	Ringsö by känd sedan 1500-talet Försvårsskansar vid Sävösund på 1600-talet		Försvär och viktiga segelleder, Sävsundets och Hartsö lotsstation	Försvär och viktiga segelleder	Ringsö by
1700-1800-talen	Torp och gårdar på Krampö, Lacka, Sävö, Hartsö, by på Ringsö. Lotsbyn på Sävö uppförs 1867 Skolhus på Lindholmen		Lotsstationer på flera av öarna som samlas till Sävö	Sävö krog Lindholmens skola	Sävö lotsstation Äldre bebyggelse och sjöbodar vid Ringsö, Sävö och Långö
1900-tal	1967 – lotsstationen på Sävö läggs ner Sävö blir vandrarhem i STF:s regi		Lotsstation Båtturism	Lotsstation Friluftsliv	
2000-tal	Sävö vandrarhem och krog Naturreservat med stor attraktivitet för båtfolket		Båtturism	Friluftsliv	